

מבט על, גיליון 620, 24 באוקטובר 2014

המתרחקות בירושלים – צעדים למניעת התפרצות 'הר הגעש'

אודי דקל ועומר עינב

מאפייני ההסלמה

בחודשים האחרונים התפתחה מגמה מדאיגה של התדרדרות במצב הביטחוני בירושלים, שמתבטאת במתח גובר בין תושבי העיר היהודים לבין תושביה הערביים ובתדירות גוברת של גילויי מחאה ואלימות מצד תושבי מזרח העיר. מדובר בהסלמה הדרגתית, נשלטת לכאורה, אך טמון בה פוטנציאל לפיצוץ בשל אפקט מצטבר של האירועים. מכאן החשיבות בהבנתה והכלתה לאלתר – מבלי לשלם על כך מחיר מדיני וביטחוני גבוה.

תהליך ההידרדרות החל עם רציחתו של הנער מחמד אבו-ח'ציר ב-2 ביולי 2014 על רקע לאומני בידי יהודים, במה שנתפס כמעשה נקם על חטיפתם ורציחתם של שלושת הנערים הישראלים באזור חברון בחודש הקודם. רצח הנער יצר תסיסה גדולה בקרב תושביה הערביים של ירושלים, שהחלו למחות ולהפגין בשכונותיהם. הפגנות אלה נשאו לא פעם אופי אלים וכללו השלכת בקבוקי תבערה ויידוי אבנים – אירועים שגרמו בין השאר את השבתתו של קו הרכבת הקלה בכמה שכונות ובעיקר שועפאט. גילויי האלימות ופיגועי טרור נמשכו מאז, והזינו את מגמת ההסלמה. ב-4 באוגוסט פגע נהג דחפור ערבי באוטובוס ודרס אברך למוות. באותו היום ירה רוכב אופנוע בחייל בסמוך למנהרת הר הצופים; ב-23 באוגוסט נורה צעיר ערבי ממחנה הפליטים שועפאט; ב-7 בספטמבר נפטר נער ערבי מפציעה שנגרמה מירי שוטרים בהפגנה פרועה בשכונת ואדי-ג'וז; ב-22 באוקטובר נהרגה תינוקת בפיגוע דריסה בתחנת הרכבת הקלה. בה-בעת היו גם התקפות אלימות של יהודים נגד ערבים: בין היתר, ב-25 ביולי הותקפו שני צעירים ערביים בידי קבוצת צעירים יהודים בשכונת נווה-יעקב ונפצעו קשה.

גורמים מתסיסים ומגבירי חיכוך ומתח נוספים, הם רכישת בתים והתיישבות יהודית בשכונות ערביות, ביוזמת עמותות יהודיות אידיאולוגיות. על רקע זה התרחשו התפרצויות אלימות. נטלו בהן חלק תושבים ערביים של העיר, הרואים במהלכים אלה ביטוי למדיניות של ממשלת ישראל, שמטרתה השתלטות על אזורים נוספים במזרח ירושלים, תוך קביעת עובדות בשטח ופגיעה בוטה בצביון הערבי של שכונותיהם. בד בבד, התחדד בירושלים המתח בנושא הר הבית שהשליטה בו מהווה נקודה רגישה ורבת השלכות. לרגל חגי תשרי ומן הטעם של שמירת הביטחון והסדר הציבורי, שינתה המשטרה את הסדרי הכניסה למתחם והוטלו הגבלות גיל על כניסת מתפללים למסגדים בימי שישי. במחאה קיימו המוסלמים תפילות המוניות מחוץ לשערי העיר העתיקה, וגם הן הגבירו את המתח. במקביל, חל גידול בהיקף הקבוצות היהודיות שעלו להר הבית וניסו לקיים בו תפילות. פעולות אלו, יחד עם יוזמות חקיקה של חברי כנסת, התפרשו כניסיון ישראלי לשנות את הסטטוס-קוו במתחם הקדוש. תרמו לכך ביקורים שערכו חברי כנסת ושרים בהר הבית כמו גם התבטאויותיהם בנושא. כבעבר, גם הפעם נתקלו מהלכים והצהרות אלה בהתנגדות פלסטינית חריפה. מלבד הקושי העקרוני הכרוך במתח על רקע דתי, נוכחות המתפללים היהודים יצרה מגבלות על זמני התפילה של המוסלמים ועל מרחב השהייה שלהם במתחם. מגבלות אלה, לטענתם, הסבירו את עוצמת תגובתם הקשה. לא אחת פתחו פלסטינים – רבים מהם בני נוער המשויכים לתנועה האסלאמית ולחמאס – בהתקפות על כוחות המשטרה ששהו בהר ואף הציתו את תחנת המשטרה. אלא שבניגוד לעבר, המשטרה התעקשה על מתן אפשרות למתפללים היהודים לפקוד את הר הבית במהלך החגים ונמנעה מנקיטת הזהירות הנדרשת מסכנת ההתלקחות. מדיניות זו עוררה תרעומת וליבתה עימותים אלימים והסתה, שגרמו לנפגעים בשני הצדדים ולמעצרים. ראש הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס, נדרש לסוגיה ואף קרא לחזק את הנוכחות באגן הקדוש תוך מניעת נוכחות יהודית שם.

פוטנציאל לאובדן שליטה ולנזק אסטרטגי

ההשלכות של ההסלמה והמתח הגואה במזרח ירושלים עשויות להתברר כמשמעותיות עבור ישראל, בכמה ממדים. ראשית, הציבור הישראלי והציבור הפלסטיני נותרו מלאי איבה הדדית בעקבות המערכה שהתחוללה בין ישראל לחמאס בקיץ האחרון. גם ההנהגות, הישראלית והפלסטינית כאחת, שרויות בחוסר

אמון הדדי מוחלט. התהליך המדיני אינו על הפרק כעת, ואחת מתוצאות כישלוננו, היא אובדן התמיכה במהלך מדיני הכרוך בווייתורים, בקרב שני הציבורים. המקום בו עמדה זו מתבלטת במיוחד הוא ירושלים. רוב ברור של הישראלים מתנגד לחלוקתה בכל הסדר עתידי. לא צריך להפליג בזיכרון רחוק מדי כדי להכיר בפוטנציאל הנפיצות של המצב בעיר, כשיש חשיבות גם לרקע ולעיתוי של כל תקרית מקומית. בספטמבר 1996 הצית מהלך פתיחת מנהרת הכותל עימותים אלימים ברחבי הגדה המערבית ורצועת עזה, שגבו מחיר כבד משני הצדדים. עלייתו של אריאל שרון להר הבית בתקופת החגים בספטמבר 2000 נתפסה כפרובוקציה והייתה גורם תורם להצתת האנתיפאדה השנייה. למרות זאת, לא הוכנו בעוד מועד הכלים הדרושים למנוע התלקחות חמורה בירושלים.

שנית, הסלמה בירושלים בכלל ובהר הבית בפרט עלולה לפגוע במערכת היחסים של ישראל עם ירדן וגם עם ידידותיה של ישראל ובעיקר ארצות הברית. לגבי ירדן, בימים אלו מצוינים עשרים שנה להסכם השלום בין ישראל לממלכה – הסכם בעל חשיבות אסטרטגית ראשונה במעלה לשתי המדינות, ששרד היטב למרות משברים רבים. עם זאת, אחד הנושאים היקרים ביותר לירדן, הוא הזיקה הדתית והיסטורית של בית המלוכה ההאשמי לאל-חרם א-שריף. אשתקד אף חתמו עבאס והמלך עבדאללה על הסכם לחיזוק ההגנה על האגן הקדוש, שאשרר את התפקיד הירדני המוביל במשימה זו. הירדנים, ובראשם המלך עבדאללה, לא היססו להשמיע קולם לגבי המתח הגובר במתחם וגיננו את ישראל בתקיפות, שכללה אזהרות, כי ניסיון לשנות בו את הסטטוס-קוו מהווה קו אדום המסכן את הסכם השלום. כן צפויה ישראל להיות מטרה לביקורת בינלאומית, במיוחד על רקע הקיפאון המדיני, אם תיאלץ לנקוט יד קשה נגד גילויי מחאה, הפגנות ואלימות מצד מתפללים פלסטיניים בירושלים.

שלישית, האירועים במזרח התיכון, המאופיינים בחוסר יציבות ובמאבקים אתניים, עדתיים, שבטיים ודתיים, לצד הלחימה נגד ארגון 'המדינה האסלאמית', עשויים לגרום תחושה, כי ניתן להרחיק את תשומת הלב האזורית והעולמית מהנעשה בירושלים. עם זאת, להתפתחויות דרמטיות בהר הבית יש פוטנציאל להוות קלף "משנה כללי משחק". הרגישות הדתית שגלומה במקום עלולה ליצור השפעה על מעגלים רחבים שחשים הזדהות עם המקום ולעורר ברחבי העולם הערבי והמוסלמי גלי תמיכה בתושבי העיר הערבים בדרגות אלימות שונות.

ממשלת ישראל, עיריית ירושלים ומשטרת ישראל ניסו להמעיט בחומרת האירועים, על יסוד אמונה, כי ניתן יהיה להשיב לירושלים בכלל ולהר הבית בפרט את השקט והסטטוס-קוו, מבלי לטפל בבעיות היסוד של מזרח ירושלים והשכונות הערביות בעיר. ואולם, בעיות אלו כבדות ומורכבות, הטיפול בהן אמור להתבסס על ראייה לטווח הארוך ולכלול התייחסות לפער המתרחב בין חלקי העיר: מצבם הכלכלי של תושבי מזרח ירושלים הערביים ירוד (כ-85% מהילדים שם נמצאים מתחת לקו העוני); התשתיות והשרותים הממשלתיים והעירוניים בחלקה המזרחי של העיר סובלים מהזנחה עמוקה ומתמשכת; מצוקת דיור וצפיפות, ללא היתרים לבניה; תחושת מצור ובדידות של התושבים הערביים בשל הגדר הביטחונית, בנוסף לחשש מאיבוד תעודת תושב ירושלים במקרה של היעדרות ממושכת מהעיר. כל אלה גורמים תסכול, הקצנה והתחזקות של הגורמים האסלאמיים, וכך מהווים כר פורה להתפרצות של אלימות.

המלצות

בטווח הזמן המיידי על ממשלת ישראל לפעול בנחרצות להפחתת החיכוך ולמיתון הסוגיות הנפיצות, במסגרת נקיטת הפעולות הבאות: (1) התבטאות פומבית וחד-משמעית של ראש הממשלה כי המדינה תקפיד על קיום הסטטוס-קוו בהר הבית שקיים מאז 1967. (2) מניעת פרובוקציות של גורמים ישראליים קיצוניים בהר הבית. במקביל יש להקל על מתפללים מוסלמיים את כניסתם להר הבית, בהתחייבות הווקף שהקלות אלה לא ינוצלו לעריכת הפגנות ולאלימות. (3) הזמנת ירדן לשלוח נציגים שיבחנו מקרוב את הנעשה בהר הבית. (4) טיפול תקיף ונחרץ בגורמים המסיתים והמתסיסים ובמעשי האלימות, בשני המחנות. (5) ריסון בטווח הזמן הקרוב של אכלוס הבתים שנרכשו בשכונות ערביות על ידי עמותות מחוגי הימין.

במקביל, על ממשלת ישראל, יחד עם עיריית ירושלים, לגבש תוכנית מקיפה לטיפול בבעיות היסוד של השכונות הערביות בעיר. ראוי, ככל הניתן, לשלב את התושבים הערביים בגיבוש התוכניות וביישומן בהמשך. שיפור מהותי של המצב במזרח ירושלים יתרום ליציבות ולשגשוג כלכלי, וישרת את שתי הגישות המדיניות המתחרות באשר לעתיד ירושלים: גישת העיר המאוחדת, המחייבת צמצום הפערים בין שני חלקי העיר; והגישה הדוגלת בחלוקת העיר במסגרת היפרדות מהפלסטינים בהסדר קבע וגורסת, כי ככל שהתנאים בצד הפלסטיני יהיו משופרים, כך יתחזקו הגורמים המייצבים, תמנע חדירתם של גורמים קיצוניים המעוררים תסיסה ומתח, וייגבר שיתוף הפעולה.